

PAPP FERENC: „JELZŐS SZERKEZETEK FŐBB KÉRDÉSEI A MAI OROSZ IRODALMI NYELVBEN” CÍMŰ KANDIDÁTUSI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA

A Tudományos Minősítő Bizottság az 1956. szeptember 14-én megtartott vitára a következő bírálóbizottságot küldte ki: elnök Rubinyi Mózses, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, titkár Décsy Gyula, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, tagok Fodor István, Király Péter, Sulán Béla, Tompa József, a nyelvészeti tudományok kandidátusai. Az értekezés opponensei Kniezsa István akadémikus és Gáldi László, a nyelvészeti tudományok doktora voltak.

RUBINYI MÓZSES néhány szóval annak a jelentőségére mutatott rá, hogy a kandidátusi viták során első ízben foglalkozunk orosz nyelvészeti problémákkal, s hogy az értekezés témája a hazai russisztika szempontjából új. Ezután került sor az opponensi vélemények kifejtésére.

A távollevő KNEZSA ISTVÁN akadémikus írásban megküldött véleményét Décsy Gyula olvasta fel. Kniezsa ismerteti a dolgozat tárgyát és felépítését. Az a címmel ellentétben nem egy, hanem két, egymástól szinte független kérdéssel foglalkozik. Az egyik téma a címmel megegyezik, a másik a magyar és az orosz nyelv jelzői szerkezeteinek különbségét tárgyalja egy külön fejezetben.

A munka első részében a jelölt a kérdés orosz vonatkozásainak történetét írja le. Ennek legfőbb hibája az, ami egyébként az egész értekezést jellemzi, hogy nem világítja meg, az orosz kutatók álláspontja hogyan viszonylik a korabeli európai kutatók álláspontjához.

Az egyeztetett jelzőkről szóló fejezet, amely lényegében a melléknévi jelzőket taglalja, csak egy problémával foglalkozik behatóan, a szórenddel. A szerző véleményével ellentétben nincs eldöntve, hogy a hátravetett jelző gyakoribb-e az orosz nyelvben, mint a többi szláv nyelvben. Az egyéb szláv nyelvekre vonatkozó részletes kutatások ugyanis e téren hiányzanak. Néhány esetben a felsorolt példák közt téves is akad. Így a *den' gotovils'a čudesnyj* mondatban a *čudesnyj* nem jelző, hanem állítmány stb.

A nem egyeztetett jelzőkről szóló fejezet, amely a magyar felfogás szerinti határozókat tárgyalja, kevéssé van kidolgozva. Abban igaza van a szerzőnek, hogy az adnominális szerkezetek, főként a genitivuszi szerkezetek, a szláv nyelvekben eredetileg ritkák voltak, s helyettük a melléknévi szerkesztést használták: *zavista bratnija, dëtska ljubov* stb. Az oroszban ez a szerkezet egyre inkább háttérbe szorult. Nem említi a szerző, hogy az *-ov*-féle birtokos képző eredetileg az *-ű-* tövű főnevek egyes számú genitivus ragjából (*syn-ov*) vonódott el. Ez viszont arra mutat, hogy talán nem sokkal a nyelvtörténet előtti korban a genitivuszos szerkezetek voltak a gyakoribbak, különben a rag képzővé való elvonását nem tudnók megmagyarázni. E téren további kutatómunkára van szükség.

A jelzői szószervezet jelzett szó utáni helyzetével kapcsolatban aligha fogadható el az az állítás, hogy eredetileg a szórend fordított volt, mert ilyen szószervezetek nem mennek vissza az indoeurópai alapnyelvig, hanem nyilván szláv különnyelvi fejlődés eredményei.

Igen érdekes és felette hasznos a magyar és orosz nyelv szóban forgó jelenségeit összevető fejezet. Amint a szerző megállapítja, a két nyelv kutatói más-más módszerrel dolgoznak, mert a jelenségek felosztása is eltérő elvek szerint történik. Az orosz kutatók általában a formából indulnak ki, a magyarok viszont a funkcióból.

A legkönnyebb még az orosz egyeztetett jelzőket a magyar melléknévi, számnévi és névmási jelzőkkel egybevetni, mert itt csak a jelző hátravetése, illetve az értelmező jelző okozhat problémát. A határozó-jelzők esetében az összehasonlítás lényegesen nehezebb, mert a két nyelv teljesen eltérő módon viselkedik e tekintetben. A szerző itt sok érdekes és tanulságos megállapítást tesz nemcsak az orosz, hanem a magyar nyelv területéről is. A *való, levő, tett, történő* igenevekből álló jelzős szerkezetekre vonatkozóan a dolgozat megállapítja, hogy igen régi öröksége nyelvünknek. Az oroszban a határozó-jelzői szerkezetek könnyebben keletkeznek és változatosabbak, mint a magyarban, ami kétségtelenül a két nyelv szerkezeti különbségéből ered. Érdekes a birtokos jelzők egybevetését tárgyaló rész is.

Az opponens összefoglalva véleményét kifejti, hogy sokáig tanakodott, elfogadható-e a dolgozat az orosz nyelvészeti kandidátusság alapjául. A műnek sok a fogyatéka. Sokat markol, hiszen lényegében két témát ölel fel, de keveset fog, mert egyik témát sem dolgozza ki alaposan. Az első rész csak egy szorgalmas kompiláció. A második rész ezzel szemben sok értékes és eredeti anyagot tartalmaz, ez azonban nem orosz, hanem elsősorban magyar nyelvtudományi kérdéseket tárgyal. Mivel azonban a novumnak nem feltétlenül a szlavisztika körében kell jelentkeznie, végül is az opponens arra a meggyőződésre jutott, hogy minden hibája és fogyatéka ellenére a dolgozatot elfogadhatja.

GÁLDI LÁSZLÓ ugyancsak azon a nézeten van, hogy nem helyes a történeti áttekintést teljesen kiszakítani az európai fejlődésből és még az orosz nyelvtanirodalmat is úgy tárgyalni, mintha az kizárólagosan saját belső fejlődési törvényei alapján, s nem az európai nyelvtanirodalom szerves részeként bontakozott volna ki. Például az orosz nyelvtani terminológia kialakulásában szintén kereshetünk idegen hatást. Így az *opredelenie*-nek alighanem a német *Bestimmungswort* lehetett a forrása.

Ugyancsak kifogásolható, hogy a jelölt az orosz történeti fejlődés ismereténél sem törekedett a teljességre. Ellenkező esetben, ha például az utolsó 30–40 év orosz nyelvтанait gondosabb elemzés alá veszi, alighanem észrevette volna, hogy az akadémiai nyelvtan nem közvetlenül Hattala hatására sorozta a hátravetett nem egyeztetett (*čelovek s umom* típus) bővítményeket a jelző kategóriájába, hanem Scserba és Matyijcsenko nyelvтанainak hasonló beosztása is közrejátszhatott e tekintetben.

Az egyeztetett jelzőről szóló fejezet igen gyér tudománytörténeti előzményekre támaszkodhatott. A sorrendi kérdések tisztázásához alapos stilisztikai vizsgálatokra van szükség. Bár a szerző törekedett a tipológiai rendszerezésre, néhány típusról megfeledezett. Ilyen a lexikonok címszavaiban szokásos hátravétel (*kino stereoskopičeskoje*), amely a gyakorlati okokon kívül a korábbi szabad szórend egyik késői megnyilatkozása. Hasznos lett volna, ha a jelző hajdani kötetlen voltát a szerző néhány költői példával is igazolja, mint ahogyan Scserba nyelvтанában Puskin „Mednyj vsadnik” című költeménye soraival szemlélteti e jelenséget.

A számnévi jelzőkről írva a jelölt nem említi, hogy a hátravetett számnév nem pontosan, hanem csak megközelítőleg jelöl bizonyos mennyiséget (*eto godov des'at' nazad tomu*). Több figyelmet kellett volna szentelni a participiumoknak, amelyek igei természetüknél fogva több bővítményt szedhetnek fel, mint a többi jelzők, nem esik szó a népies vagy archaikus jelző által elválasztott prepozíciókettőzésről (*v gorode vo Kieve*).

Az opponens az ún. nem egyeztetett szerkezetek közül kiemeli a *čelovek vysokogo rosta* típust, amelyet a szerző még az akadémiai nyelvtannál is rövidebben intéz el, meg sem vizsgálva a genitivus qualitatis régiségét az orosz irodalmi nyelvben, továbbá mai elterjedtségét a nyelv rétegződése szempontjából. Pedig feltehető, hogy e szerkezetek nem minden típusa fordul elő minden stílusrétegben.

Ezután Gáldi László több téves megállapítást vagy hibát sorol fel az értekezésből.

A dolgozat érdemeként ismeri el az opponens annak világos, közérthető stílusát.

Összegezésként Gáldi László megállapítja, hogy a jelölt értekezése nagy szorgalomról, jó megfigyelőkészségről és a problémák lényegére tapintó, bár egyelőre még nem túlságosan önálló tudományos invencióról tanúskodik, Hiányosságai ellenére eredményeit, valamint azt a tényt figyelembe véve, hogy ez az első biztató kezdeményezés orosz filológiai téren a tudományos fokozatokért indított vitákban, Papp Ferenc disszertációját megvitatásra feltétlenül érdemes munkának minősíti.

RUBINYI MÓZES elnök megköszönve az opponenseknek alapos bírálatukat különösen kiemelte Kniezsa István akadémikus őszinteségét, amidőn az értekezés elfogadásával kapcsolatos lelki vívódásairól számolt be. Miután a jelölthöz és az opponensekhez senki sem intézett kérdést, a vita a hozzászólásokkal folytatódott.

TOMPA JÓZSEF az értekezés második részéhez szól hozzá, amelyben az egybevetés egyszersmind a pedagógusoknak is gyakorlati segítséget kíván nyújtani. E téren az értekezés úttörő jellegű, s már az is eredmény, ha fel tudjuk mérni, hogy többé kevésbé mit lehet várni az ilyenféle munkáktól. Papp Ferenc a magyar jelzős szerkezeteknek a legapróbb típusát is összeállította.

A vitatható részletekre rátérve Tompa József megemlíti, hogy a határozójelzők tárgyalásánál az anyag túlságos felaprózása az áttekinthetést zavarja. A felsorolt magyar megfelelők közt az első és második típus a *való-val*, illetve más igenévvel kiegészített szerkezet (*az irántunk való jóindulata — az előttünk fekvő könyv*) nézete szerint azonos. Ugyancsak felesleges három típusban tárgyalni az *-i* képzős szerkezeteket (*természetbeni járandóság, törvény szerinti büntetés, szovjetunóibeli tárgyalások*).

Ami azt a kérdést illeti, hogy az *-i* képző határozóraghoz nem járulhat, megjegyzi, hogy a múlt század irodalmi nyelve gazdagon élt vele. Egyébként bizonyos ragokhoz ma is járulhat (*tulajdonképpeni*), legfeljebb ezeket nem ragoknak, hanem adverbiumképzőknek kell tekinteni.

A *való* régebbi használatával foglalkozva helyes volna expressis verbis rámutatni, hogy önálló jelentéstartalma már a régiségben teljesen eltűnt, funkciója szerint rendkívül közel került a képzőéhez.

Nem foglalkozik a dolgozat egy szerkezetileg a melléknévi jelzőkhöz, alakilag a határozókhoz hasonló fajtával (*közel-erdő, távol-vidéken, telezsákban*).

A szerző érdeméül említi meg, hogy önálló adatgyűjtést végzett a magyar anyagból is. Fel kellene használni azonban kiegészítésül néhány olyan monográfiát, amely az értekezés benyújtása óta jelent meg (Hámori Antonia, Gyalmos János).

A jelölt munkájának kétségtelenül megvaannak a maga értékei magyar

vonatkozásban is, azonban ez korántsem jelenti azt, hogy önmagában a kandidátusi disszertáción belül befejezett részt alkot.

FODOR ISTVÁN szintén örömmel üdvözi a jelölt témaválasztását.

Nem ért egyet a szerzővel abban, hogy a főnévre vonatkozó prepozíciós szerkezeteket kiegészítő (*obvinenije v ubijstve*) és jelzős (*čelovek v full'are*) típusokra osztja. Amint maga a jelölt is elismeri, az analógia ereje folytán mindkét típus közvetlenül gyarapodik, így az eredeti képzésmódbeli különbség elmosódik. Legfeljebb altípusokra lehetne őket bontani, de ebben az esetben sem szükséges nagy eltérésekre mutató elnevezésekkel ellátni őket.

GÁLDI LÁSZLÓVAL egyetért abban, hogy a jelzős kapcsolatok szórendjére világosságot deríteni stilisztikai vizsgálatok nélkül nem lehet. Aligha van igaza Widnásnek akkor, amikor az orosz jelzős szerkezetek fordított (jelzett szó—jelző) sorrendjét görög eredetűnek véli.

Téved a szerző azt állítván, hogy az analitikussá válás folyamata látszik meg abban, hogy a birtokos mellékneveket (*otcov dom*) a birtokosjelzős szerkezetek (*dom otca*) váltják fel. Az ilyen esetekben az analitikus kifejezésmód két különböző fajtájával állunk szemben.

A hozzászóló végül annak a véleményének ad kifejezést, hogy az opponensek által megjelölt hiányosságok ellenére az értekezés pozitívumai többségben levőnek látszanak.

Rubinyi Mózes kapcsolódva Tompa József felszólalásához megemlíti, hogy a *házban*, *kertben* típus mai nyelvhelyességi szempontból helytelen és elítélendő.

A hozzászólások után PAPP FERENC válaszolt az opponenseknek majd a felszólalóknak.

A jelölt elismeri, hogy az elhangzott bírálatok sok helyes észrevételt tartalmaznak, és számos hibára mutattak rá. Ezekre külön nem tér ki, csak a vitás kérdésekkel foglalkozik.

Mentségül említi meg, hogy az orosz kutatók nézeteinek külföldi összefüggéseire vonatkozó tudománytörténeti kutatások mindeddig hiányoznak úgy, hogy ő maga is csak tapogatózásokra volt utalva. Ami azt a kívánságot illeti, hogy az orosz nyelvtani hagyományok történetével is alaposabban kellene foglalkozni, szintén egyetért, bár minden rendelkezésére álló forrást igyekezett felhasználni. Egy adat tekintetében helyesbítésre szorul az értekezése: a genitivus qualitatis típusait legelőször nem Lomonoszov sorolja fel, hanem Meletyij Szmotrickij nyelvtana. Egyébként a ma általánossá vált nyelvtani hagyományok kialakításában a döntő szerepe Buszlajevnek volt, s ezt néhány azóta megszerzett új forrással, pl. Polivanov először 1867-ben megjelent nyelvтанával kívánja igazolni, amely az egyeztetett jelzőkre vonatkozó felfogás tekintetében is Buszlajevre megy vissza, és bizonyos mértékben beleilleszkedik a nyelvtani hagyományok fejlődési sorrendjének még hiányzó időrendjébe. Eltér Buszlajev rendszerétől Durnovo és Sapiro iskolai nyelvtana, Barchudarov nyelvtana viszont ismét Buszlajevet követi. A fejlődés tehát nem lehetett egyenesvonalú Buszlajevtől az akadémiai nyelvtanig, további vizsgálatoknak kell az egyelőre adatok hiányában homályos helyzetet tisztázni.

Ami *Kniezsa István* akadémikus kifogásait illeti, egyes szerkezetek (*den' gotovils'a čudesnyj*) értelmezésére vonatkozóan, a jelölt megjegyzi, hogy az akadémiai nyelvtannak hasonló a felfogása. Bár a kérdés vitatható, úgy látja, hogy a kifogásolt mondatrész (*čudesnyj*), amely formájára nézve jelző, inkább határozónak érezhető.

Papp Ferenc nagyon örül, hogy opponensének tetszett a második rész, amely a magyar és orosz jelenségek egybevetésével foglalkozik annál is inkább, mert ennek részletesebb kidolgozása volt eredetileg a célkitűzése, de ezt a témát a Tudományos Minősítő Bizottság nem hagyta jóvá. Ő maga azon a véleményen van, hogy az összevető munkák hasznosak lehetnek a nyelvtudomány fejlődése szempontjából.

Gáldi Lászlónak válaszolva a jelölt elismeri, hogy észrevételei nagyrészt helyesek, csupán néhány megjegyzésével kapcsolatban védekezik, amelyek nem világos megfogalmazásuk miatt mutatnak csak különbséget az opponens által képviselt állásponthez viszonyítva.

Tompa József megjegyzéseit teljes mértékben magáévá teszi és köszönetét fejezi ki értük.

Fodor Istvánnak válaszolva elismeri, hogy a főnév melletti szerkezetek két részre bontása (jelző-kiegészítő) nem indokolt, erre a meggyőződésre maga is rájött időközben, azonban a kérdés nem ebből a szempontból, hanem a főnév, mint alaptag mellett kialakuló szó szerkezetek szempontjából vált érdekessé. Az akadémiai nyelvtan a szó szerkezetek alkotásmódját az utolsó pont kivételével az értekezésben foglaltakhoz hasonlóan tárgyalja, a jelölt azonban a saját felfogását jobbnak tartja.

A szórendre vonatkozó stilisztikai vizsgálatok fontosságát, amelyre Gáldi László és Fodor István utalt, elismeri.

Ami az analitikussá válás kérdését illeti, nem fogadja el teljesen Fodor István kifogását, mert az értekezésben azt is kimutatta, hogy a nem egyezettett jelzős szerkezetek legnagyobb része éppen viszonyzó, a korábbi egyezettett jelzős kapcsolatokkal szemben tehát mégis megfigyelhető bizonyos analitikussá válás is.

Az elnöklő Rubinyi Mózes kérdésére az opponensek közül GÁLDI LÁSZLÓ kívánt szólni.

Az opponens megdöbbenésének adott kifejezést a vita során arról értesülvén, hogy a jelölt, aki orosz nyelvészettel foglalkozik, mindössze egészen rövid időt tudott tölteni egy parasztküldöttség kísérőjeként a Szovjetunióban. A tudomány fejlődése érdekében elengedhetetlen, hogy legalább a baráti államok tudományos szervei közt kialakuljon olyan viszony, amely lehetővé teszi a kutatók annyi időre szóló akár önköltséges, akár hivatalos látogatását, amennyire tanulmányaik szempontjából szükségük van. A könyvtárközi kölesönzés nem pótolja a tanulmányutat.

A jelölt tudománytörténeti kérdésekkel kapcsolatos válaszára csak annyit jegyez meg, hogy nem lehet véletlen a múlt század végi orosz nyelvtanok *obstojatel'stvennoje slovo* elnevezése a határozóra, ami megint az *Umstands-uort*-tal való összefüggéseire enged gyanítani. A *den' gotovils'a čudesnyj* féle mondatnál kapcsolatban az indoeurópai módon való gondolkodás szükségességét hangsúlyozza. Ez a mondat franciául kissé szabadon így hangzanék: *le jour se promettait merveilleux*. Bármely vaskalapos felfogás szerint sem jutna eszébe senkinek sem, hogy a *merveilleux* szót másnak tekintse, mint egy egyszerű jelzős alakkal kifejezett határozónak.

Tompa József megjegyzésére az az észrevétele, hogy a *messze földön, közel napokon* típusban a határozó először jelzővé vált, majd a jelzősülés következtében melléknévvé lett. Ez játszódott le a francia *dans le lointain* típusban is nagyjából, ezért ezt az egész szófaji átalakulást így kellene felfogni.

Az orosz nyelvben a bizánci görög hatás kérdésében további vizsgálatot lát szükségesnek.

Egyébként a jelölt választát kielégítőnek tartja.

Ezután a bírálóbizottság tanácskozássra vonult vissza. Szünet után a bírálóbizottság felolvasta a Tudományos Minősítő Bizottsághoz beterjesztett alábbi határozatát:

Papp Ferenc „Jelzős szerkezetek főbb kérdései a mai orosz irodalmi nyelvben” című kandidátusi értekezésének nyilvános vitájára kiküldött bírálóbizottság megállapította:

Papp Ferenc dolgozata hazai szlavisztikánkban az első olyan munka, amely belső orosz nyelvészeti problémát tárgyal és a magyar és orosz nyelvi jelenségek egybevetésének módszerét alkalmazza. E munka igen nehéz külső feltételek között készült, részben ezzel magyarázható több ponton mutatkozó hézagossága és egyenetlensége. Részleteredményeiben azonban így is sok a gyakorlatilag hasznosítható. A bírálóbizottság az opponenseknek adott válaszból meggyőződött arról, hogy a jelölt a dolgozat elkészülte óta a tárggyal tovább foglalkozott és tudományos felkészültségében sokat fejlődött.

Mindezek alapján a bírálóbizottság egyhangúlag javasolja a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy Papp Ferencnek „a nyelvészeti tudományok kandidátusa” fokozatot ítélje oda.

A vitát összefoglalta:

Fodor István

a Bizottság tagja

DEZSŐ LÁSZLÓ: „ADALÉKOK A DÉLMÁRMAROSI U-ZÓ NYELVJÁRÁS XVI – XVIII. SZÁZADI FEJLŐDÉSÉHEZ” CÍMŰ KANDIDÁTUSI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA

A Tudományos Minősítő Bizottság az 1956. szeptember 15-én megtartott vitára a következő bírálóbizottságot küldte ki: elnök Harmatta János, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, titkár Fodor István, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, tagok Benkő Loránd, Erdődi József, Király Péter, Sulán Béla, Vekerdi József, a nyelvészeti tudományok kandidátusai, valamint a vendégként hazánkban tartózkodó I. Paňkevič professzor mint tiszteletbeli tag. Az értekezés opponensei Hadrovics László, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja és Décsy Gyula, a nyelvészeti tudományok kandidátusai

HADROVICS LÁSZLÓ örvendetesnek tartja, hogy a hazai szlavisztika újabb, nyelvjárást és nyelvemlékeket feldolgozó monográfiával gyarapodik. A szerző érdeme, hogy a feldolgozott anyag nagy részét maga kutatta fel a könyvtárakban és az Országos Levéltárban. A felkutatott anyag jó részét közzé is teszi dolgozata függelékeként.

A szóban forgó szövegek közül csak a nyagovai „Poučenija” és az ugljai „Kl'uč” összefüggőbb és hosszabb terjedelmű, a többiek kisebb szövegek, az egyházi könyvekben a tulajdonostól származó bejegyzések, magyar helyesírású urbáriumok. Ennek következtében a szövegek egyrészt nyelvtípus szempontjából keverték, másrészt túlságosan kis terjedelműek összességükben is ahhoz, hogy a nyelvjárásterületről teljes képet nyújtsanak, s emiatt számos nyelvi